

ДО 120-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ А. П. КОВАЛІВСЬКОГО

І. Ф. Черніков

А. П. КОВАЛІВСЬКИЙ У КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СХІДНИХ ДЖЕРЕЛ

Андрій Петрович Ковалівський – доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки України – народився в с. Розсохуватому поблизу Золочева на Харківщині 1 лютого (20 січня) 1895 р. в родині педагога. Походив з козацького роду Ковалівських (XVII ст.), який подарував нашій Батьківщині таких відомих учених, громадських та державних діячів, як Євграф Петрович (1790–1867), Єгор Петрович (1809–1868) та Максим Максимович (1851–1916).

Вищу освіту А. П. Ковалівський здобув у Лазаревському інституті східних мов (Москва) і на історико-філологічному факультеті Харківського університету, які успішно закінчив на початку 20-х років.

Ще в студентські роки він захопився творчістю Григорія Савича Сковороди, внаслідок чого з'явилися його праці про цього славетного українського філософа і письменника¹.

Глибока любов до рідного краю привела А. П. Ковалівського до переконання про необхідність вивчення арабських джерел зі стародавньої історії українського, інших слов'янських та східноєвропейських народів. Для здійснення цього завдання молодий науковець дістав добру підготовку, вивчаючи арабську, турецьку та перську мови в Лазаревському інституті під керівництвом професора Агатангела Юхимовича Кримського (1871–1942).

Вченому належить величезна заслуга більш повного перекладу, розшифровки та коментування одного з найцінніших джерел з історії Східної Європи – старовинного Мешхедського рукопису твору Ахмеда Ібн-Фадлана, секретаря посольства Багдадського халіфа ал-Муктадіра до країни волзьких булгар у 921–922 рр.²

Про справді ювелірний характер роботи дослідника над рукописом зазначеного твору свідчить те, що А. П. Ковалівський вивчив та проаналізував буквально кожне слово й кожний вираз, які потребували численних коментарів, а в ряді місць провів сумлінну реставрацію пошкодженого тексту³.

“Андрій Петрович Ковалівський – один з наших найвидатніших знавців арабських джерел з історії народів Східної Європи, який вдало поєднує серйозну арабістичну підготовку з великим тактом історика”⁴, – відзначав академік І. Ю. Крачковський (1883–1951).

Внаслідок переслідування А. П. Ковалівського в обстановці культу особи коментований переклад згаданого тексту Ібн-Фадлана в 1939 р. було видано навіть без згадки про автора та виконавця цієї складної і цінної роботи.

У 30-ті роки ХХ ст. поряд з плідними дослідженнями, присвяченими арабським джерелам, також розгорнулась активна громадська діяльність ученого, спрямована на розвиток українського сходознавства. Так, Андрій Петрович став одним з фундаторів Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (ВУНАС), яка встановила і підтримувала контакти з понад 90 науковими структурами СРСР і зарубіжних країн Сходу. Ковалівський був членом редакційної колегії часопису “Східний світ” (згодом “Червоний Схід”), завідувачем навчальної частини Харківських курсів східних

мов, старшим науковим співробітником Українського науково-дослідного інституту сходознавства (УНДІС) у Харкові⁵.

Він докладав багато зусиль до популяризації українською мовою творів сучасних тоді письменників Сходу, а саме: таджицького – Садреддіна Айні, перського – Джемальзаде, турецьких – Якуба Кадрі та Сейфеддіна. Особливу увагу Андрія Петровича привернув один із класиків тогочасної арабської літератури Амін Рейхані. Учений переклав на українську мову низку його творів і підготував статтю про творчість цього автора.

Із середини 1930-х років А. П. Ковалівський працював у Ленінградському відділенні Інституту сходознавства Академії наук СРСР. Тоді ж з ініціативи академіків І. Ю. Крачковського й Б. Д. Грекова (1882–1953) розпочалася систематизація арабських джерел з історії Східної Європи і Кавказу. Участь Андрія Петровича в цій роботі була надзвичайно плідною. Тоді ж йому за сукупністю праць був присуджений науковий ступінь кандидата історичних наук.

Проте сокири сталінських репресій уникнути йому не вдалося... Лише в 1944 р. вчений дістав можливість повернутися до науково-педагогічної діяльності, спочатку в Саранському педагогічному інституті в Мордовії, а згодом – у педагогічному інституті та університеті в Харкові. Водночас він перебував у докторантурі Інституту сходознавства АН СРСР.

Успішно захистивши в 1951 р. в Інституті сходознавства АН СРСР докторську дисертацію про Ібн-Фадлана, А. П. Ковалівський очолив з того ж року кафедру історії нового часу Харківського університету, а з 1964 р. і до своєї кончини він був завідувачем кафедри історії середніх віків⁶.

Учений успішно продовжував свої дослідження арабських джерел з історії Східної Європи, зокрема підготував історичний нарис про арабського мандрівника XVII ст. Павла Алеппського, його подорожі в Україну і зустрічі з Богданом Хмельницьким у Богуславі (червень 1654 р.) та в Чигирині (серпень 1656 р.).

Визначним внеском та етапною подією в розвитку українського сходознавства став вихід у світ “Антології літератур Сходу”⁷. Численні переклади творів східних авторів, представлені в антології, дають яскраве уявлення про країни Сходу та їхню багатющу культуру. У цьому фоліанті дістали, по суті, своє нове народження в перекладі українською мовою справжні шедеври таких широковідомих східних майстрів слова, як Омар Хайям, Мухаммед Шемседдін Хафіз, Джалаледдін Румі, Калідаса, Рабіндрнат Тагор та багато інших. Перекладам, вміщеним в антології, передує підготовлений А. П. Ковалівським ґрунтовний історичний нарис про розвиток сходознавства в Харкові, починаючи з XVIII ст. і до 60-х років XX ст., що може розглядатись як самостійне монографічне дослідження. В українській історіографії не було подібної праці, в якій з такою послідовністю і докладністю висвітлювались би основні етапи розвитку сходознавства, як це зроблено у вступній статті. Серед великої кількості використаних джерел і літератури бачимо цінні архівні матеріали, унікальні старовинні видання, рідкісні східні рукописи, що зберігаються у фондах Центральної наукової бібліотеки Харківського університету. Першорядну увагу приділено характеристиці різноманітних форм і методів у вивченні історії, культури, науки мистецтва країн Сходу.

Надзвичайний інтерес для історика становлять вміщені в антології переклади зі старовинних вірменських хронік V–VIII ст. н. е., що розповідають про заснування міста Києва, боротьбу вірмен проти навал чужоземців тощо.

Як завідуючий кафедрою і професор, А. П. Ковалівський вів величезну педагогічну й навчально-виховну роботу. Він читав загальні курси з історії країн Азії та Африки, спецкурси “Історія Єгипту у нові часи” та “Джерелознавство нової історії Сходу”, викладав історію арабів з найдавніших часів, керував практичними заняттями для читань арабських рукописів. Андрій Петрович – учений з феноменальними

енциклопедичними знаннями, його лекції викликали найжвавіший інтерес серед студентів. З його допомогою були підготовлені численні курсові та дипломні роботи, захищались кандидатські й докторські дисертації.

Серед його учнів, що утворили “Школу професора А. П. Ковалівського”, – висококваліфіковані фахівці, наукові інтереси і предмети дослідження яких такого змісту: Валентин Бадян (генуезькі колонії у давнину в Криму; питання новітньої історії Індонезії); Вольф Бейліс (арабські джерела); Борис Ветров (питання новітньої історії Китаю); Ярослав Дашкевич (проблеми вірменістики, тюркології, юдаїки; українсько-вірменські, українсько-кримськотатарські, українсько-турецькі, українсько-арабські, українсько-іранські відносини); Юрій Литвиненко (новітня історія Індії); Яків Побеленський (новітня історія Японії); Ной Рашба (середньовічна Туреччина; турецько-польські стосунки); Ігор Черніков (новітня історія Туреччини; українсько-турецькі взаємини; міжнародні відносини на Близькому Сході; актуальні проблеми орієнталістики) та ін.

Творче співробітництво пов’язувало А. П. Ковалівського з Академією наук України – тривалий час він був членом ученої ради Інституту історії АН УРСР.

До останніх днів свого життя (помер 29 листопада 1969 р.) цей видатний вчений, великий трудівник, палкий патріот, людина надзвичайного творчого обдарування, виняткової скромності А. П. Ковалівський самовіддано служив українській історичній науці, сходознавству, всіяко сприяючи їхнім звершенням і досягненням.

---

¹ Див.: Ковалівський А. П. Розвиток етичних поглядів Г. С. Сковороди в зв’язку з його життям // Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії України. – Вип. I. – Харків, 1924; Ковалівський А. П. З рукописів акад. М. Сумцова про Г. Сковороду. Попередні уваги // Бюлетень (Музей Слобідської України ім. Г. С. Сковороди). – № 2–3. – Харків, 1926–1927; Ковалівський А. П. Сковородинські статті в “Записках історично-філологічного відділу Укр. Ак. Наук”. Кн. XIII–XIV. 1927 // Бюлетень (Музей Слобідської України ім. Г. С. Сковороди). – № 4–5. – Харків, 1927–1928.

² Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу / Под редакцией акад. И. Ю. Крачковского. – М.–Л., 1939. – 193 с.; Ковалевский А. П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг. Статьи, переводы и комментарии. – Харьков, 1956. – 345 с.

³ Шумовский Т. А. Воспоминания арабиста. – Ленинград: Наука, 1977. – С. 163.

⁴ Ibidem, с. 164.

⁵ Рашба Н. С., Черніков І. Ф. Андрій Петрович Ковалівський (До 70-річчя з дня народження і 40-річчя науково-педагогічної та громадської діяльності) // Український історичний журнал (УІЖ). – 1965. – № 1. – С. 126–128; Рашба Н. С., Черніков І. Ф. Видатний радянський сходознавець А. П. Ковалівський. (До 90-річчя з дня народження) // УІЖ. – 1985. – № 2. – С. 135–137.

⁶ Ibidem.

⁷ Антологія літератур Сходу. Переклади з адигейської, азербайджанської, арабської, асурської, бенгальської, вірменської, гінді, грузинської, грапара (старовірменської), індонезійської, китайської, корейської, меотійсько-грецької, осетинської, палі, перської, санскритської, таджицької, турецької, японської та інших мов, зроблені або видані в Харкові. Упорядкування, вступна стаття та примітки доктора іст. наук, проф. А. Ковалівського. – Харків: Видавництво ХДУ, 1961. – 452 с.